

BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİ SARAY GİYİM KUŞAMI*

[Araştırma Makalesi-Research Article]

Minara GULİYEVA**

Cemal MEYDAN***

Geliş Tarihi: 25.11.2020

Kabul Tarihi: 09.12.2020

Öz

Selçukluların XI. yüzyıldan itibaren İran, Arabistan ve Anadolu'ya yürüşü sonucunda oluşan sosyo-politik ilişkiler, bu halklar arasında kültürel etkileşime neden olmuştur. Bu kültürel unsurlar, özellikle Selçuklu hanedanlığı (sultan ve saray yetkilileri) giyim tarzını etkilemiş, aynı zamanda hâce giyim tarzını oluşturmuştur. Gerek saray mensuplarının kullandığı ipek kumaşlar, gerekse kumaşlara yansıyan motif ve desen unsurları, Türk giyim tarzının oryantal giyim tarzıyla sentezi bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Bu da Selçuklu Türklerinin saray giyim kuşamının yeni biçim kazanmasına neden olmuştur. Bu giyim unsurları; dış giyim, başlık, ayakkabılara da yansımıştır. Bütün bunlara rağmen giyim geleneği anlamında Büyük Selçuklular, geleneksel giyim tarzından çok da uzaklaşmamış, özellikle Göktürklerin giysi biçimleriyle büyük benzerlikler gösteren tarzları devam ettirmişler. Bu bağlamda Selçuklu Türklerinin Orta Asya'dan getirdikleri Türk giyim tarzı, Orta Asya ile bağlarının en güçlü göstergelerinden biridir.

Araştırmada XI.-XIII. yüzyıl Büyük Selçuklu dönemi saray giyim kuşamıyla ilgili bilgilere değinilmiş, Büyük Selçuklu dönemi; çini, seramik, heykel ve minyatürlerde tasvir edilen giyim kuşam özellikleri incelenerek yorumlanmıştır. Döneme ait saray kıyafetleri incelenirken çeşitli malzemeler üzerindeki tasvirlerin yanı sıra tarihi kaynaklar da göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma konusu iki başlık altında incelenmiştir: Sultan-saray mensuplarının kıyafeti ve hâce kıyafeti.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Selçuklu Dönemi, Saray, Giyim Kuşam, Sultan Kıyafeti, Hâce Kıyafeti.*

PALACE CLOTHING DURING GREAT SELJUQ PERIOD

Abstract

Socio-political relations that took place after the Seljuks made a step towards Iran, Arabia and Anatolia beginning from the 11th century caused a cultural interaction among these societies. These cultural components, especially, affected the clothing style of Seljuq Dynasty (the sultan and courtiers) and formed the clothing style hâce at the same time. It is seen that both the silk fabric used by courtiers and the pattern, motive and pattern elements reflected in this fabric emerged as the combination synthesis of Turkish clothing style with oriental clothing style. This caused Seljuq Turks' palace cloth to have a new shape. These clothing elements were also reflected in outerwear, cap and shoes. Nevertheless, Great Seljuqs didn't move far away from the traditional clothing style and maintained a style that showed great similarities with the clothing manners of Gokturks. In this context, Turkish clothing style that

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Anasanat Dalı, "Horasan'dan Anadolu'ya Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam" isimli yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik tezinden üretilmiştir.

**e-posta: minara.guliyeva85@yahoo.com

Orcid: 0000-0001-9072-4165

***Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, e-posta: cemal.meydan@deu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-6185-0151

Seljuq Turks brought with themselves from Central Asia is one of the most powerful indicators of their bond with Central Asia.

In the study, the information about the palace cloth of 11th and 13th century Great Seljuq period is mentioned, and clothing features described in tile, ceramic, sculpture and miniature in Great Seljuq period are analyzed and interpreted. While analyzing the palace cloth belonging to the period, apart from the descriptions on various materials, historical resources have been taken into account. The research subject consists of two headings: sultan - sultan's courtier, hâce clothing.

Keywords: Great Seljuq Period, Palace, Clothing, Sultan's Courtiers, Hâce Clothing.

Giriş

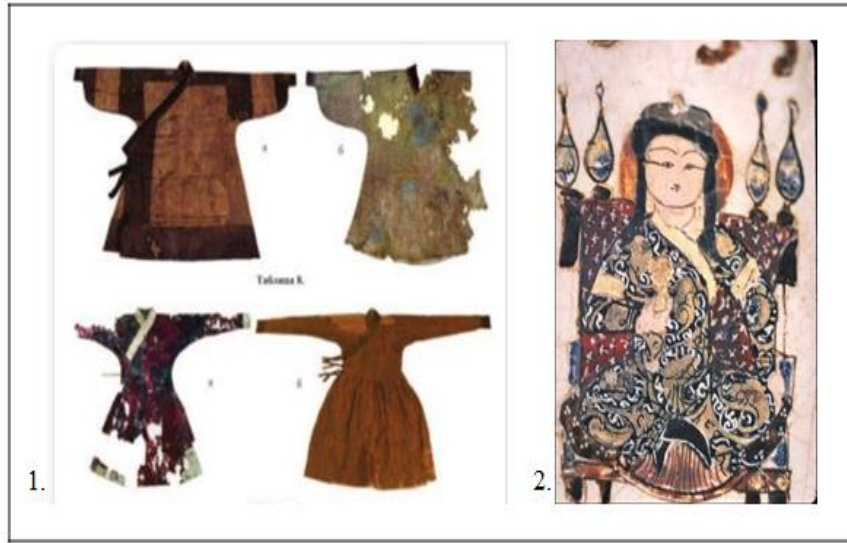
Tarihi bir süreç içerisinde aşamalı olarak oluşan giyim kültürü, milletlerin tarihsel birikimlerini, süreç içerisinde oluşturulan değerlerini, kültürel zenginliklerini yansıtmada bir ayna görevi üstlenir (Hanılçe, 2011: 425). Giyim kuşam; insanın milliyetini, bölgesini, kültürünü, dini inancını, ekonomik durumunu, mesleğini vs. ortaya koyup belirlemekte ve bir milletin kimliğinin konumunda da ipuçları veren en önemli faktörlerden birisidir.

Türk-İslam devletlerinin en önemli devletlerinden biri olan Büyük Selçuklular, Oğuzların Üçok kolunun Kınık boyuna mensup olduğu bilinmektedir. Selçukluları meydana getiren Oğuzların Orta Asya'dan Maverâünnehir ve Horasan'a gelince bütünüyle İslamiyet'i kabul ettiği ve Müslüman olmalarının yanı sıra eski bozkır kültürünün İslam'a aykırı olmayan müesseselerini de senetleştirdiği (Salman, 2013: 259) görülmektedir. Ayrıca onlar, Orta Asya'dan getirdikleri sanat anlayışı ve giyim kuşam kültürüyle, yerleştikleri bölgenin kimi etkilerini birleştirerek, zengin maddi kültür ürünlerini ortaya koymuşlardır.

Selçuklular, İran bölgesine egemen olmaya başladığı dönemde, buranın uygarlığı için taze bir güç olmuş ve Orta Asya'dan getirdikleri Türk kültürü, eski İran ve İslam kültürleri ile kaynaşarak yeni bir sentez oluşturmuştur. Bu kültür ortamında Selçuklu İmparatorluğunda taht, taç, giyim geleneğinin sürdüğü ve Türk giyim anlayışına dayanan bir çizginin (Salman, 2013: 260, 262) olduğu görülüyor.

Giyim geleneği anlamında Büyük Selçuklular, atalarından çok fazla kopmamışlardır. Özellikle Göktürklerin giysi biçimleriyle büyük benzerlikler gösterdikleri, örnekler verilirken de dikkatlerden kaçmıyor. Kısmen Uygur beylerinin giyim şekliyle de benzerlikler sergilemişlerdir. İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte birtakım değişimler yaşadıkları ve bunun, giyim kültürünü de etkilediği şüphesizdir (Salman, 2013: 259, 260).

Farklı kültürlerle olan temaslar sonucunda Selçuklu Türklerinin giyim kuşamı da etkilenmiştir. Bu etkileşim en çok kıyafet biçimlerinde, kumaşlarda, motif ve desenlerde kendini belli ediyor. Mesela, Moğol kıyafetlerindeki yaka şekli Selçuklu Türklerinde (Görsel 1) görülmektedir. Bu benzer özellik Selçuklu Türklerinin Orta Asya'ya olan bağının en güçlü göstergelerinden biridir. Bu konuda Kafesoğlu (2013); "Başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlar ve ceketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine, sola açarlardı" demektedir (2013: 306).

Görsel 1: 1. Khripunov N.V. 1207-1266'da Büyük Moğol İmparatorluğu'nun soylularının kıyafetleri (URL-1); 2. Türk Selçuklu sultanın kıyafeti (URL-2).

Büyük Selçuklu döneminde, kültürün şekillendirici faktörlerinden biri de hil'at geleneğidir. Selçuklu Türklerinin kültür ve medeniyetinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Hil'at geleneği, Selçuklu Türklerinde politik, sosyokültürel yapısını şekillendirmiş ve bu durum kültürün farklı alanlarına yansımıştır. Devlet görevlerine atamalarda ve ödüllendirmelerde hediye olarak verilen hil'at, siyasi otorite ve saray mensuplarının kıyafetleri olduğu için makam ve sınıfı da temsil etmektedir (Guliyeva ve Meydan, 2020: 378). Ayrıca hilafet makamınca gönderilen hil'atların kullanılmaması veya atılması gibi eylemler, makama isyan niteliği taşımakta veya bağımsızlık ilanı niteliğini taşımak olarak da yorumlanmaktadır (Köprülü, 1950: 484).

Selçuklu dönemi XII. yüzyılda yaşamış Azerbaycan yazarı, Nizami Gencevi'nin yazdığı şiirden, hil'at'ın altın ve gümüşe eşdeğer olduğu ve varidat hesap edilen ipek, kürk olarak depolara toplandığı, gerektiğinde ise değerli insanlara hediye verildiğini aşağıdaki örnekle gösterebiliriz.

“Getirsin adına layık bir *hil'at*,

Sırğa¹ ve hemayil, cevahir, zin`et,

Hem kılınç, hem kadeh, cevahir, ipek

Verilsin padişaha layık bir bezek” (Guliyeva, 2016: 682).

Hükümdarlar ve büyük devlet erkânı, genellikle ipek kumaştan yapılmış elbiseler giyorlardı (Salman, 2013:261). İpekli kumaşlar Selçuklu devlet saray törenlerinde giysilerde, duvar ve yer kaplamalarında ve çadırlarda kullanılan, sultanın görkem ve ihtişamını arttıran bir işleve sahipti. Bunun yanı sıra hil'at kaftanı gibi önemli eşyalar, diplomatik hediyeler içerisinde de yer almıştır (Görsel 2) (Piyadeoğlu, 2008: 53-54). Selçuklu dönemi sarayda yaşayanların giyim kuşamı halkın giyim kuşamından farklılıklar göstermiş ve kıyafetler özel dokunmuş kumaşlardan dikilmiştir.

¹ Azerbaycan Türkçesinde küpe anlamında kullanılmıştır.

Görsel 2: Hediye sunma töreni, Tahtta oturan II. Tuğrul bey (Süslü, 1989: 177).

Genel olarak Selçuklu dönemi giyim kuşam özellikleri şu şekildedir: Baş süslemelerinde kadın ve erkeklerin saçları uzun olduğudur. Bir ya da iki örüklü halde saçlar arkaya doğru omuzlara salınırdı. Saç süslemelerinde başlıklar kullanılır (diademler ve taçlar), hotozlu başlıklar, takke ve külahlar, börkler, sarıklar, kavuk ve askeri amaçlı miğferleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Bedenlerde genellikle önler açık ve belden kemerli entari şeklinde giysi ve kaftanlar kullanılmıştır. Kadınlar sıfır yaka, göğüsten bele kadar açık uzun kollu entariler (Görsel 3), bunun dışında şalvar, pantolon veya etek giymektedirler. Ayaklarına deri veya keçe çizme, bunun yanı sıra yemeni türü ayakkabı da giydikleri (Salman, 2013: 370) görülüyor.

Görsel 3: XI.-XIII. Yy. Büyük Selçuklu dönemi kadın kıyafetleri (Salman, 2013: 379, 380).

Erkekler kadın kıyafeti benzeri kaftan ve önleri açık entari giymektedirler. Belde kemer sarılıp üzeri tirazlıdır. Ayrıca hükümdarlar için börk yapımında samur derisi (Salman, 2013:261) kullanılmıştır. Ayaklarında deri veya keçeden çizmeler bulunmaktadır. Genel olarak toplumun her kesimindeki giyim tarzı benzerdir. Farklılıklar daha çok baş süslemeleri, takı ve kemerlerde görülüyor (Görsel 4).

Görsel 4: XII-XIII. Yy. Büyük Selçuklu dönemi erkek kıyafetleri (Salman, 2013: 378, 379, 380).

Büyük Selçuklu devletinin tarihi süresince pek çok eser ve belge, Selçuklu dönemi saray kıyafetlerinin değerlendirilmesinde hareket noktası oluşturmuştur. Selçuklu döneme ait kıyafetler, çeşitli malzemeler üzerindeki tasvirlerden yola çıkarak değerlendirilmiştir. Döneme ait saray kıyafetleri incelenirken çini, minyatür, seramik, heykel gibi tasvirler giyim kuşamın anlatılacağı malzemeleri teşkil etmenin yanı sıra tarihi kaynaklar da göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma konusu iki başlık altında incelenmiştir: sultan ve saray mensuplarının kıyafeti ve hâce kıyafeti.

1. Sultan ve Saray Mensuplarının Kıyafeti

Selçuklu Türklerinin yaşamında giyim, bireyin mali durumuna ve sorumluluklarına göre değişiklik göstermektedir. Sultan kıyafetlerini, yaz ve kış mevsimlerinde ve belirli günlere göre değiştirdiği tahmin edilmektedir.

Tarihten de bilindiği gibi Yabgu, Selçuklular döneminde Oğuzların hükümdarına verilen unvandır. Minyatürlerin yanı sıra pek çok kaynakta, yazılı ve sözlü edebiyatta Yabgu kıyafeti hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu minyatürlerden biri, Selçuklu döneminde XII. Yüzyılda yaşamış Azerbaycan yazarı Nizami Gencevi'nin "Sırlar Hazinesi"ndeki "Sultan Sencer ve Yaşlı Kadın" (Görsel 5) hikâyesine dayanır ve Sultan Sencer'i at sırtında (Merçil, 1977: 204) tasvir ediyor.

Görsel 5: Tebriz Minyatür mektebi (ekolü). 1539-1543, Britanya kütüphanesi (URL-3).

İbni Bibi'nin "Farsça Muhtasar Selçuknâme"sinde "Sultan Gıyaseddin'in Rum ülkesi gazası ve şahadeti" adlı tarihi bilgisinde Sultan giyimini şöyle tasvir etmektedir: Sultan, parlak bir güneş gibi kızıl renkli ipek kaftanını giymiş, koluna kuvvetli bir yay, beline âşıkların akan gözyaşı gibi mücevherli bir kılıç bağlamış, fil gibi kuvvetli, ahu gibi çevik, bir çiftesiyle Şeddadin sarayına rahneler açan, koştuğu zaman çukurların tozundan semada başka bir zemin yaratan atına binmiş ve tam merkezde yerleşmişti. Uzanan süngüleri, vızlayan okları, çatırdayan kalkanları, şakırdayan kılıçları, yükselen mızrakları, çarpışan ağır gürzleri seyrediyordu (İbni Bibi, 1941: 47).

İbni Bibi aynı eserinde "Sultan'ın "Şeyh Mecdeddin İshak"ı, Sinop fethini bildirmek üzere Hilâfet makamına göndermesi" tarihi menkıbesinde yazıyor: Sinop fethi müyesser olunca Sultan, o asırda şöhreti ufuklara dayanan Seyh Mecdedhin İshakı her nevi kıymetli mücevher, atlas ve altun işlemeli bir taht, mücevherli ve altun salipler, gümüş matbah ve sofrta takımları gibi ağır hediye yükle"riyle, saltanat şerefının yükselmesine ve İslâm istikrarının teminine medar olan büyük zaferi bildirmek ve halifeden "Fütüvvet şalvarı,, ricasında bulunmak üzere Bağdada gönderdi" (İbni Bibi, 1941:65).

Selçuklu sultanlarının başlarına destarlı küçük sarık sardıkları tebrik ve kabullerde tahta oturdukları zamanda ise başlarına taç giydiklerini (Süslü, 1989: 152) kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Sarık (Serpuş), âlimlerin resmî başlığı olmasından dolayı törenlerde giyilmeye başlanmış ve giderek devlet üst kademelerinin de resmî başlığı haline dönmüştür. Arap taklidi olmasından öte, kendi milli zevklerine göre birçok değişikliklerle moda oluşturmuşlar ve önceki ulusal serpuşlarına benzer şekilde sarmışlardır. Alparslan'ın merasim serpuşu adeta Horasan sarığının temelini oluşturduğu söylenebilir (Sevin, 1990: 26). Bu dönem Mısır'da Türkmen sarığı olarak bilinen Türk sarığı (Görsel 6), orta büyüklükte ve kıvrımlı olup güzel bir görünüştedir (Sümer, 2016: 384).

Görsel 6: Türk Sarığı (Türkoğlu, 2002: 137).

1038 yılında Nişabur'a giren Tuğrul Bey'in kıyafetine dair yapılan tasvirde, *başında ketenden bir sarık (asabe-i tuzi) sırtında bir cins kumaştan yapılmış uzun kollu, uzun etekli ve önden ilikli bir elbise (kaba-yi mulham) ve ayağında keçe çizmeler, kolunda gerilmiş bir yay, kemerinde üç ok* (Sümer, 2016: 77) gösterilmiştir.

İslamiyet'ten sonraki Horasani denilen Türk sarığının şeklini andıran başlık, dikkat edilirse başa geçmiyor; iki yandan aşağı doğru sarkan birer şeritle çene altından bağlanıyor ve iki ucu sakalın altında kısa bir boyunbağı gibi duruyor (Görsel 7-1). Birinci Osman'ın Horasani başlığı ile karşılaştırıldığında aradan yedi yüzyıl geçtiği halde tören başlıkları arasında büyük bir fark olmadığını aşağıdaki görselden görebiliriz (Görsel 7-2).

Görsel 7: 1.Uygur Beyi Alpaslan'ın başlığı (Sevin, 1990); 2. Birinci Osman'ın Horasani kavuğu (Sevin, 1990).

XIII. yüzyılda kaleme alınarak minyatürlerle zenginleştirilen Reşiddin'in Camiüt-Tevarih adlı eseri, sultanların kıyafetlerini öğrenmemiz açısından olağanüstü değer ifade eder. Gene de İslam kültürünün en kalabalık iki toplumu olan Araplar ve İranlılar karşılaştırıldığında, Türklerin, kendilerine ait kıyafetleri ve diğer gelenekleriyle, özellikle Araplardan açık bir biçimde ayrıldığını belirtmeliyiz. Bu saptamayı görsel ve yazılı belgeler de kanıtlarlar. Bazı hükümdarların, Alpaslan'ın teveccühünü kazanmak için, onun huzuruna Oğuz kıyafetiyle çıktığı (Türkoğlu, 2002: 138) bilinmektedir.

Cami-üt Tevarih eserinin bir minyatüründe Sultan Sancar İbn Melik Şah'ın (1118-1157) minyatüründe (Görsel 8-1) gösterişli bir taht üzerinde oturan Sultan Sencer'i geleneksel Selçuklu tacını başına takmış olarak görmekteyiz. İç kaftanının üzerine kısa kollu ve uzun boylu dış kaftanını giymiştir (Görsel 8-2) (Salman, 2013: 268).

Görsel 8: 1. Cami-üt Tevarih'te Sultan Sancar İbn Melik Şah (Salman, 2013: 268); 2. Sultan Sancar İbn Melik Şah resminden yararlanılmış kıyafeti (M. GULİYEVA).

Büyük Selçuklulardan kalma ajur tekniği ile çalışılmış bir seramik küp üzerinde bağdaş kurarak oturan bir Selçuklu beyi tasviri bulunuyor (Görsel 9). Saçları iki örgü halinde yanlara doğru inen figürün başında, ön tarafı yukarı doğru kalkık olan süslemeli bir başlık

vardır. Figürün üzerindeki kaftanın sağ yanı sol yanının üzerine bindiği, belinde bir kemerle toplandığı, giysinin etek boyu, ayaklarına kadar uzandığı görülüyor. Ayrıca kupa'nın üst kısımlarında, başlarında değerli taşlarla süslenmiş olan taşlar takan Selçuklu beylerinin portreleri de mevcuttur (Salman, 2013: 304). Elinde bir kadeh tutan Selçuklu beyinin diğer elinde, asalet sembolü olan mendili (Öney, 2008: 59) tutmaktadır.

Görsel 9: Elinde kadeh tutan ve bağdaş kuran Selçuklu beyi (Salman, 2013: 304).

Büyük Selçuklulara atfedilen ve kenarları kufi yazı ile çevrelenmiş seramik kâse üzerinde yan yana dizilmiş beş insan figürü görülmektedir. Rey'de bulunan minai tekniğindeki bu kâse British Museum'da sergilenmektedir. Bağdaş kurarak bir tahta oturmakta olan figür, bir Selçuklu beyini canlandırmaktadır. Göktürklerde benzerleri görülen figürün gri renkli kaftanı, dışa açık yaka stiliyle farklı tarz sergilemektedir. Zemini siyah renkli motiflerle süslenen giysinin kolları uzun ve tirazlıdır. Elinde bir kadeh tutan Selçuklu beyinin yanında duran figürlerin giysileri ise farklı desenlerle süslenmiştir. Figürlerin üst ve alt tarafında duran ikişer adet kanatlı pars figürü, oturan kişinin ileri gelen bir devlet adamı olduğunu ve onun önemini vurgulamaktadır (Salman, 2013: 290). Bağdaş kurarak oturma ve kadeh motifi, ebedi hayati simgeleyen hükümdarla ilgili sahnelerde Selçuklu el sanatlarında sık sık karşımıza çıkmaktadır (Öney, 1983: 90).

Görsel 10: Selçuklu beyi (Salman, 2013: 289).

Büyük Selçuklu Dönemine ait stuko tekniğinde ve oyma yöntemiyle yapılan figürler Metropolitan sanat müzesinde sergilenmektedir. Muhtemelen bir saray ortamında etrafında başka figürlerle birlikte yer alan figürün yüzeyi boyalı ve sırlıdır (Görsel 11-1,2). Benzer şekilde sırlı ve boyalı figürler Ortaasya'da farklı bölgelerde bulunmuştur.

Bir sultan eşine ait olduğu tahmin edilen figürün başında mücevherli bir tacı, üzerindeki elbisesi son derece zengin süslemeli ve işlemeli olduğu görülüyor (Görsel 11-1). Dıştan bir kaftan giyen figürün altındaki ikinci elbisesi firuze renktedir. Çok zengin giysileri ve takıları onun sultan ailesinden birisi olduğunu işaret etmektedir. Figürün kollarında tiraz şeklinde küfi yazılı bir kuşak ve elinde mendil (Erayşar vd., 2013: 98) bulunuyor. Selçuklu dönemi mendilin hükümdar sembolü (Çaycı, 2008: 256) olduğu biliniyor. Bu sebepten figürün, saraydan olduğu düşüncesi tahmin ediliyor.

Metropoliten Müzesinde yer alan diğer bir figür, bir elinde mendil tutar diğer elinde beldeki kılıca dayanır biçimde yansıtılmıştır (Görsel 11-2). Figürün üzerinde kaftanın, belinde kemer, kaftanın altındaki elbisenin ise kobalt mavisi renginde (Erayşar vd., 2013: 100), ayrıca figürün başında tacı (başlığının önünde kuş tüyü) vardır. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelirken getirdikleri, en çok kalıcı olan takı başlığa takılan tüyler ve sorguçlardır. Bu gelenek, sonraki yüzyıllar boyunca saraydan halka kadar, bütün kesimlerde sevilerek kullanıldığı (Türkoğlu, 2002:148) görülmüştür. Ayrıca figürün kollarında tiraz bandı, sol kolunun üstünde tirazda "abid", sağ kolunda tirazda ise "mü'minin" ifadeleri yer alıyor (Erayşar vd., 2013: 100). Kollarında betimlenen tiraz bantları ile Selçuklu geleneği özelliklerinin hâkim olduğu anlaşılıyor. Çaycı'ya göre kol bantlarından (tiraz) solda "mükafat" sağda ise "müminler içindir ibareleri" bulunuyor (Çaycı, 2008: 146).

Görsel 11: 1. Stuko Sultan Figürü (XII. yy. İran ya da Afganistan), Metropoliten Sanat Müzesi (Erayşar vd., 2013: 98); 2. Stuko Kadın Figürü (XII. yy. İran ya da Afganistan), Metropoliten Sanat Müzesi (Erayşar vd., 2013: 100).

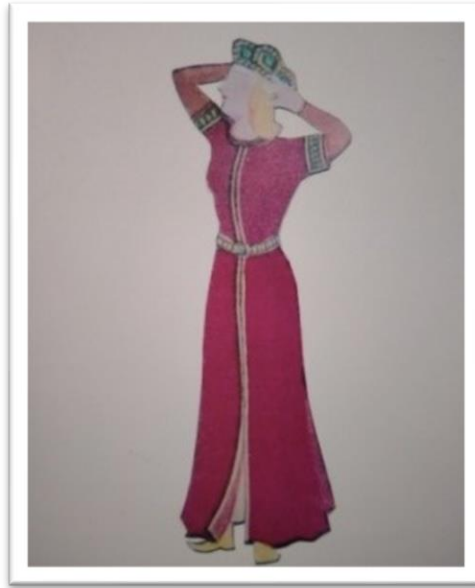
Mevki, sosyal statü göstergesi ve unvan belirten bir simge olarak Selçuklu dönemi kıyafetlerini oluşturan öğelerden biri de tiraz geleneğidir. Tirazın örnekleri Orta Asya'da Budist sanatta görülmektedir. Orta Asya'yı İslam kültürüne bağlayan tasvirlerdeki giyimler, tirazın Türk etkisi ile geliştiğini ispat etmektedir (Süslü, 1989: 171). Selçuklularda tiraz soyluluğu, mevkii ve ileri devlet kademesinde olduğunu ifade etmektedir (Süslü, 1989: 74, 178).

12. Görselde kaftan üzerinde kişinin konumunu belirten rütbe yer almaktadır (Ertürk, 2018: 30). Figürün kollarında bulunan tirazlardan saraya ait kişi oldukları ve önü açık olan kaftanın kollarının uzun olduğu ve tiraz bantları görülüyor (Görsel 12). Abbasilerde İslam resim sanatı içerisinde görülen tiraz, Selçuklu döneminden itibaren minyatür sanatı içerisinde yer alan ince veya kalın bantlara denilmekte idi ve kişinin konum ve rütbesini gösteren işaretler saray mensuplarında bulunuyordu (Arık, 2000: 34).

Görsel 12: Bir Bahçede Meclis (XII. yüzyılın sonları -XIII. yüzyıl başı, İran), Brooklyn Müzesi (URL-4).

Selçuklu sultanının hanımlarından birinin tasvirinde (Görsel 13), yeşil zümrütlü taç giyen, kıvılcı kahverengi elbiseli bir kadın yer almaktadır. Üçetek olarak tasvir edilen entarisinin belindeki kemer, sırma veya altın, hatta murassa olabilir. Kubadabad ve Kılıçaslan Sarayları çinilerinde erkeklerde de kadınlarda da üstlük yen ağızları dirsekten yukarıda ve dört parmak eninde işlemelidir (Sevin, 1990: 35). Kollarında Selçuklu geleneğinin bir simgesi olarak “tiraz” denilen kol bantları vardır (Salman, 2011: 42).

Görsel 13: Birinci Alaeddin Sarayı'nda Selçuklu Sultanı (Sevin, 1990).

Nurettin Sevin, resimdeki (14-1) kıyafeti değerlendirirken başında hotozun üstünde altın pullu oyanın sarıldığını ve üçetek şeklinde yandan yırtmaçlı pars kürkünün yakası ve önü yukarıdan aşağıya kadar samur pervazlı olduğunu (Görsel 14-2) düşünmüştür. Hala Zeybeklerin çepkenlerinde de var olan kolları, koltuk altlarından icabında arkaya atıldığı görülmektedir. XI.- XIII. yy. Selçuklu dönemine ait diğer görselde (Görsel 14-2) Uygur kökenli Selçuklu tiplerinin giysi özelliklerini görmek mümkündür (Salman, 2011: 43). Üç etek olması icabeden lacivert zemin üstüne tezhib çiçekleri işlenmiş üstlüğünün şal yakası ve koltuktan bir az aşağı inen kısa kollarıyla diğer Kubadabad resimlerine benziyor. İçliğin sıkma kolları bilekleri kadar yenleri içten kopçalı veya kaytan iliklidir (Sevin, 1990: 35). Kollarında ise siyah bant şeklinde tiraz görülür. Yine içlik olarak daha açık renkli fakat aynı

desenli elbise kolları örter (Salman, 2011: 43). Başında ön ve yan siperli başlığının üzeri sırma işlemeli; sağ kaşının üzerine gelen kısımda ay-yıldıza benzer bir süs vardır. Bu başlıkların erkek börklerinde olduğu gibi, icabında kulakları muhafaza etmek üzere indirilen yan siperleri gözleri ve yüzün üst kısmını örtmek üzere alın siperi mevcuttur (Sevin, 1990: 35). Ayrıca her iki giysinin sağ yanı sol yanının üzerine gelecek şekilde kapanmıştır. Belde, giysileri tutacak bir kemer ve boyunlarında da gerdanlığı vardır.

Görsel 14: 1. Pars kürklü Selçuklu hanımı (XI.-XIII. yy.) (Sevin, 1990); 2. Selçuklu sarayında aynalı kadın (XI.-XIII. yy.) (Sevin, 1990).

XII. yy. ait edilen ve Rey'de bulunan bir pano üzerinde saray hizmetlilerinin tasvirleri de dönemin kıyafetleriyle ilgili bilgi vermektedir (Görsel 15). Tasvirden de görüldüğü üzere kaftanların kısa olduğu ve başlıklarının da çeşitlilik arz ettiğini söyleyebiliriz. Kollarında tirazların olduğu Selçuklu geleneğinin bir simgesidir.

Görsel 15: Rey'de bulunan bir pano üzerinde saray hizmetlileri, XII. yy. (Türkoğlu, 2002: 137).

Büyük Selçuklu dönemi tasvirlerinde saray soylularının, sultanın avlanması önemli bir spor ve eğlencesi olduğu ve av sonunda şölenler, ziyafetler verildiği kaynaklarda geçmektedir. Selçuklularda avlanmakla ilgili merasimler, törenler, toy adını alan şölenler aynı zamanda dini fonksiyonu da olan, ataları Oğuzlardan kalma bir gelenek olduğu bilinmektedir. Sultan Melikşah'ın, av sonrası büyük ziyafetler verdiği, sürekle avlarına düşkünlüğü ve Melikşah

döneminde imparatorluğun birçok beldelerinde sultana ait av sahalarının (avlaklar) olduğu (Öney, 2008: 63) kaynaklarda geçmektedir.

XII. yy. ait Azerbaycan'ın Beylegan şehrinde bulunan tabakta, avcı tasvir edilmektedir (Görsel 16). Bu tasvirde avcının kıyafetinin iki parçadan oluştuğu ve kolunda tiraz bulunduğu görülmektedir. Ayrıca sarı çizme giydiği ve sarı çizmenin dönemin üst sınıfı arasında giyildiği bilinmekle birlikte Selçuklu saray mensubu olduğu tahmin edilebilir.

Görsel 16: Avcı tasviri. XII. yüzyıla ait tabak, Beylegan, Azerbaycan (Ahmedov ve Ağayev, 2014: 36).

Selçuklu Türklerinde üst sınıf arasında sarı çizme giymesi (Ertürk, 2018: 35), ayakkabıların renginin bir yansıması olan dünyadaki en yüksek itibara sahip oldukları anlamına gelmektedir (Ögel, 1984: 115). Kırmızı çizmeler ise (Ögel, 1984: 113) Orta Asya tarihindeki Türk egemenliğinin simgelerinden biridir. Büyük Selçuklular arasında bile hükümdarın çadırının kırmızı, botlarında aynı renk olduğu (Uzunçarşılı, 1988: 30) kaynaklarda geçmektedir.

İbn Bîbî'e ait Selçukname'de kumaşların ve tasviri olan kıyafetlerin genelde aristokrat kesime ait olduğu görülmektedir. Çuha, keten, ipek, pamuklu, atlas, yünlü, kutnu kumaş isimleri Selçukname'de çok sık bahsedilmiştir. "Şuster" kumaşı gibi bazı özel kumaşlar da bulunmaktadır. Genelde geldiği bölgenin ismi ile ve kişiye özel günlerde giyilen kıyafetler için kullanılmaktadır. "Şuster" ismi İran'ın Huzistan Bölgesi'ne ait Şuster bölgesinden gelmektedir. İsmi Bağdat'ta Attab mahallesinden alan bir diğer kumaş ise "Sakilatun Attabi"dir. Önemli gün ve olaylarda kullanılan kumaş türüdür (Etrük, 2018: 37).

Saray giyim kuşamı üzerinde olan motiflere gelince, Selçuklu dönemi kıyafetleri üzerinde rumi motifinin sürekli kullanıldığı biliniyor (Görsel 17-1). Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu'ya Diyarı Rumi ve yerleşenlere ise Rum Selçukluları diye hitap etmişler. Selçuklu Türklerine ait bu süsleme tarzına da rumi denilmiştir. Desenin hayvan morfolojisi esaslarına dayandığını ve kuşların kanatlarının zamanla değişeceğini düşünmenin yanı sıra, bu şekli de benimser ve bitki bazlı bir sürgü olduğunu iddia eder. Ancak yakından baktığımızda daha çok kuşkanatlarına benzediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca ruminin yarım palmetin geliştiği de düşünülebilir. Yüzlerce yıldır Rumi teması kendine has özelliklerinden dolayı Türk sanatının tüm süsleme dallarına uygulanmıştır. Bu durumun temel nedeni, değişim ve kompozisyon olasılığının çok yüksek olmasıdır (Gürsu: 1988: 161). Diğer görsel, Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde, İran'ın Keşan kentinde, lüster tekniğiyle yapılmış bir tabakta balık havuzunda ya da gölde sohbet eden bağdaş kurarak oturan bir çift erkek ve beş kadın figürü vardır (Görsel 17-2). Yuvarlak yüzleri, kısıp gözleri, kollarında başlıklar, başlarında tavşanlar ve çorapları olan kadınların hepsi saray asilleri

olduklarını gösterecek şekilde dekore edilmiştir (Öney, 2008: 6). Ayrıca üçlü yuvarlaktan oluşan bir süsleme motifi, üçlü benek motifi de kıyafetlerin yüzeyini süslemektedir.

Görsel 17: 1. Tahta Hükümdar (Sultan Tuğrul) kıyafetinin üzerinde rumi motifi (URL-5); 2. Kıyafetlerin üzerinde üçlü benek motifinin görünümü (URL-6).

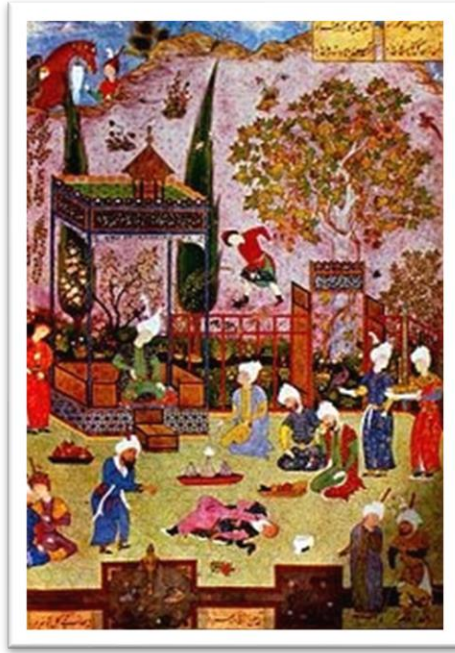
2. Hace Kıyafeti

O dönem saray kültürünün geliştiği bir dönem olduğu için öncelikle saraylarda görevlilerin giydiği kıyafetlere ve sosyal statüsü yüksek olan hace kıyafetleri önem arz etmektedir.

XI-XIII yüzyıllarda okumuş, yüksek mevki sahiplerinin, aynı zamanda sarayda hizmet eden kişilerin mesleki ismi Hace olarak geçmektedir. Gazneliler ve Selçuklular dönemlerine âit metinlerin ve bilhassa XII. yüzyılda Sultan Sencer'e karşı Horasan'da vukua gelen Oğuz isyanından bir az sonra yazılmış olan *Esrârü't-tevhîd fi maḳâmâti's-Şeyḫ Ebî Safâ* (Jukovskiy, 1894: 70-71) adlı dergiden anlaşıldığı gibi, hâce "sahip, efendi, tahsil görmüş adam" anlamlarında kullanılmaktadır. Hace; şehir reislerinin, kadıların, imam ve mevki sahibi insanlara denilmektedir. Bu kişiler başlarına sarık, cübbe gibi kıyafetlerle askeri sınıftan ve halktan ayrılmışlardır (Köprülü, 1983. 284). Faruk Sümer "Yabancı Pazarı; Selçuklular Zamanında Milletlerarası Büyük Bir Fuar" makalesinde Selçuklu dönemini araştırırken, Emir -i Mahfil'in giyimini şöyle anlatıyor: "Emîr-i mahfil güzel yüzlü ve boylu boslu bir adam olduğu gibi, elbisesinin yenleri daha geniş, sarığı da daha büyük idi. O, sultanın, buyruklarını yerine getirmek üzere önünde durdu (Sumer, 1985: 84).

Selçuklu sarayında padişahın en yüksek rütbe Vezir rütbesidir. Tokan, kaynaklara dayanarak XI. yüzyılda Selçuklu sarayının veziri olan Nizamü'l-mülk'ün elbisesiyle ilgili bilgiler veriyor: "Belgeden açıkça anlaşılıyor ki; vezirlik, ülke içerisindeki en önemli meslektir ve bu mesleğe tayin edilen kişi aslında sultanın baş danışmanı, yol göstericisidir. Bu göreve gelen kişinin; bilgili, faziletli, tarih bilen, bu hususlarda diğer bütün devlet adamlarından üstün, Allah yolundan ayrılmayan, adil, Müslümanların hallerini iyi bilip onların ahvalini sultana doğru bir şekilde ileten birisi olması gerekmiştir. Nizamü'l-Mülk'ün, "Vezîr temiz dinli, iyi itikatlî, temiz Hanefî veya Şafî mezhepli, kifayetli, muamele bilir ve padişah sever olmalıdır. Şeklindeki ifadeleri de menşurdaki bilgiler ile oldukça örtüşmektedir (Toker, 2018: 153).

Minyatürlerde yer alan Hace resimleri ve bu resimlerdeki giyim kuşam günümüze aktarılmakta olan önemli kaynaklardır. Bu tür minyatürlerden biri Nizami Gencevi'nin "Sırlar Hazinesi" "İki Rakip Bilim Adamı"nın hikayesinden esinlenmiştir. Yani o döneme ait hace kıyafetlerinin tarifini aşağıdaki görselde görmekteyiz (Görsel 18).

Görsel 18: N. Gencevi "Sırlar Hazinesi" eseri sırasında "İki Rakip Alimin Hikayesi" minyatürü, Tebriz minyatür mektebi (ekolü),1539-1543, Britanya kütüphanesi (URL-7).

Divan giyimleri de Hâce giyimleri sırasına dâhildir. İbni Bibi'nin "Farsça Muhtasar Selçuknâme"sinden alıntılara göre divan emirinin giyimi şöyle anlatılır: Divanda çalışırken başına bazen sultanlara mahsus külâh, bazen de sırma işlemeli takke giyerdi. Divan işlerini bitirince atına biner, tam bir heybet ve debdebe ile seyrana çıkar, dönüşte divan süslenir, tercümanlar, kâtipler, sağ ve solda derecelerine göre yerlerine geçerler, sahip yalnızca tahtına yan gelir, erkândan Celâieddin Karatay Baba Şemseddin huzurda, uzakça bir yerde diz üstü oturur, divan emîri altın işlemeli kılıcı boynundan asılı olduğu halde sofada durur bakılan davaların kararlarını «münşi» kâtiplere verirlerdi. Divandan eve dönüşte şahane sofraya kurulur, yemekten sonra cemaat dağılırdı. Sahip bir zaman istirahate çekilir, tekrar sofaya gelir, Tebriz'li «Mevlâna Taceddin»i çağırır, onunla her ilimden konuşmalar yapardı (İbni Bibi, 1941: 238).

"Farsça Muhtasar Selçuknâme"sinde o devrin hâce kısmına dahil olan "haitat" giyimi şöyle tasvir edilir: "Bu haber üzerine sahibin aklı başından fırladı, bunların kendisini yakalamağa çalıştıklarına kanaat getirdi. "Sayın han,, tarafından vaktiyle hediye edilmiş olan Kaftanı geyindi, yanındaki birkaç uşağını kapı ve duvarların muhafazasına memur etti (İbni Bibi, 1941: 239).

Sonuç

Sonuç olarak, Büyük Selçuklu devletinde saray giyim kuşamı olarak sultan ve saray mensuplarının kendilerine mahsus kıyafetlerinin olduğu görülmüştür. Dönemin saray giyim kuşamının Türk kültürü yanında, Orta Asya, Arap, İran kültürünün etkisinde olduğu tasvirlerde geçmektedir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel serüvende sanatsal etkilerin süregelmesi, kültürel hafızanın varlığının vurgulanması açısından önem arz etmektedir. Selçuklu dönemi çini, minyatür, seramik, heykel gibi sanat eserleri dikkate alındığında dönemin giyim kuşamıyla ilgili bilgilere ulaşılabiliriz. Çeşitli malzemeler üzerindeki tasvirlerden yola çıkarak Selçuklu Türklerinin ileri düzeyde gelişmiş giyim kültürünün olduğunu söyleyebiliriz.

Dönemin sultan ve saray mensupları kıyafetlerinin görsel örnek sayısının oldukça kısıtlı olması kıyafetlerin analiz edilip yorumlanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat konu ile ilgili yapılan literatür araştırmalarında, söz konusu dönemde sultan ve saray mensuplarının kendilerine özgü kıyafetler giydikleri böylece toplum içerisinde ve kendi aralarında kıyafet özellikleri ile farklılaştıkları tespit edilmiştir.

Kıyafetler; bol kesimli olduğu, kol boyları ve giysi model boylarının uzun ve kısa olduğu görülmüştür. Her giysinin kendine has bir dokusunun olması dönemin resimlerinde yer alan sultan ve saray mensuplarının kıyafetlerinde kullanılan kumaşların da bir dokuya sahip olduğu sonucuna varılıyor. Dönemin kıyafetleri renk açısından değerlendirildiğinde kıyafetlerde düz, desenli ve desensiz renklendirme kullanılmıştır.

Biçim ya da form açısından değerlendirildiğinde kıyafetlerin genel görünüşleri dikkate alınırsa bol, düz hatların hâkim olduğu giysiler daha ön plandadır. Kıyafetlerin büyük bir kısmında herhangi bir uygulama ile bedene oturtma ya da bedeni sarma işlemi yapılmamış, dökümlü bol bir tarz benimsenmiştir.

Büyük Selçuklu dönemi saray kıyafetlerinin süsleme özelliği olarak, ergonomik açıdan kullanılan bol kesimlerde büzgüler ve kumaşta oluşan dökümler uygulanmıştır.

Kıyafetlerde çoğunlukla İpekli ve pamuklu kumaşlar kullanılmış, süsleme ögesi olarak, rumi, üç benek motiflerine ilaveten bu dönemde kıyafetlerin kollarına uygulanan mevki ve konum bildiren tirazlar yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

ANADOLU SELÇUKİ DEVLETİ TARİHİ. (1941). İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden. (Çev.: M. Nuri Gençosman), (Notlar ilâve eden: F. N. Uzluk), Anadolu Selçukileri Gününde Tarih Bitikleri I, Ankara: Uzluk Basımevi.

ARIK, Ruçhan. (2000). *Kubad Abad*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÇAYCI, Ahmet. (2008). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

ERAVŞAR, Osman ve diğerleri. (2013). *Büyük Selçuklu Mirası, Müzeler*. İstanbul: Kristal Matbaacılık.

ERTÜRK, Nilay. (2018). *Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

GULİYEVA, Minara ve MEYDAN, Camal. (2020). "Horasan'dan Anadolu'ya Oğuz Türklerinde Hil'at Geleneği". *Selçuk Zirvesi, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongre Bildirileri*. Konya.

GULİYEVA, Minara. (2016). "Azerbaycan Anlatılarında Hil'at Geleneği". *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. s. 678-686, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları: 2.

GÜRSU, Nevber. (1988). *Türk Dokumacılık Sanatı, Çağlar Boyu Desenler*. İstanbul: Redhouse yayınevi.

HANİLÇE, Murat. (2011). "Şeriye Sicillerine Göre XIX. yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s. 423- 455.

JUKOVSKIY V. A. (1894). *Razvalini Starogo Merva, Drevnosto zakaspiyskoqo Kraya*. S.-Peterburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya.

KAFESOĞLU, İbrahim. (2013). *Türk Milli Kültürü*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

KÖPRÜLÜ, Fuat. (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖGEL, Bahaeddin. (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C. VII, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖNEY, Gönül. (1983). "Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri". *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 2(2).

ÖNEY, Gönül. (2008). "Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın". *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVII/I, s. 55-75.

PİYADEOĞLU, Cihan. (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SALMAN, Fikri. (2011). *Türk Kumaş Sanatı*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.

SALMAN, Fikri. (2013). *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.

SEVİN, Nureddin. (1990). *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SUMER, Faruk. (2016). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı-Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.

SÜMER, Faruk. (1985). "Yabancı Pazarı; Selçuklular Zamanında Milletlerarası Büyük Bir Fuar". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 37, s. 1-99.

SÜSLÜ, Özden. (1989). *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TOKAN, Özgür. (2018). "Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezirleri". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 147-165.

TÜRKOĞLU, Sabahattin. (2002). *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*. İstanbul: Atılım Kâğıt Ürünleri ve Basım San. A. Ş.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatında Medhal*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları:

*URL-1: <https://tr.pinterest.com/pin/711146597397483322/?d=t&mt=signup> (Erişim: 11.08.2020)

*URL2:<https://i.pinimg.com/originals/df/4a/a4/df4aa485b669f241471c8865d1cb4cce.jpg> (Erişim: 22.09.2020)

*URL-3:<https://www.az-maison.fr/culture?lightbox=dataItem-iwia0fiu>(Erişim: 22.09.2020)

*URL-4: <https://rugrabbt.com/content/seljuqs-met> (Erişim: 01.12.2020)

*URL-5: <https://rugrabbt.com/content/seljuqs-met> (Erişim: 13.08.2020)

*URL-6: <https://rugrabbt.com/content/seljuqs-met> (Erişim: 12.08.2020)

*URL-7: <http://nizamigencevi870.blogspot.com/2017/10/sirlr-xzinsi.html> (Erişim: 08.09.2020)